

De derde weg tussen overheid en markt

Er bestaat geen duidelijke afbakening tussen overheidsregulering en zelfregulering; er zijn verschillende overgangsvormen. Van die vormen kunnen 'pure' overheidsregulering, geëtatiseerde overheidsregulering op initiatief van maatschappelijke groeperingen en de gemengde regulering van onderop (zoals product- en bedrijven) de toets der kritiek het best doorstaan. Wil zelfregulering effectief en duurzaam zijn dan blijft een belangrijke rol voor de overheid onontbeerlijk.

De interesse voor zelfregulering is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Deze toegenomen belangstelling geldt niet alleen voor de wetenschap, maar ook voor de politiek. Veel politieke partijen hebben het onderwerp zelfregulering (waaronder mede begrepen 'zelfbestuur') hoog in het vaandel staan. Zo neemt het thema 'zelfregulering' in het verkiezingsprogramma van het CDA een belangrijke plaats in. Ook bij andere partijen (waaronder GroenLinks) is veel aandacht en waardering voor zelfregulering te vinden. Op het eerste gezicht lijkt een brede politieke consensus aanwezig om met behulp van zelfregulering maatschappelijke problemen zonder direct overheidsingrijpen op te lossen. Zelfregulering wordt dan ook vaak gezien als een alternatieve manier om het algemeen belang vorm te geven.¹ Met name in periodes waarin overheidsingrijpen minder populair is, wordt zelfregulering als alternatief naar

voren geschoven. Deze politieke overeenstemming blijkt bij nadere beschouwing minder sterk te zijn. De betekenis die politieke partijen aan het begrip zelfregulering verlenen is wisselend. Met andere woorden: zelfregulering is een containerbegrip (Zie ook Balkenende 1998). Dit geldt niet alleen voor de politiek. Ook de wetenschappelijke discussie wordt om dezelfde reden vertroebeld. Een containerbegrip heeft als voordeel, dat iedereen er wel iets van zijn of haar gading in kan vinden. Nadeel is dat een serieuze discussie over de waarde en bruikbaarheid onmogelijk wordt gemaakt.

Doel van deze bijdrage is daarom de achtergronden van zelfregulering te analyseren. Vervolgens wordt een typologie ontwikkeld op basis waarvan diverse vormen van regulering kunnen worden onderscheiden. Uit deze beschouwing wordt tevens duidelijk dat het onjuist is om een glasharde schei-

dingslijn te trekken tussen interne (zelf-) en externe (overheids-) regulering. De grens is vloeïend. Aan de hand van een aantal politiek-bestuurlijke criteria zullen de vormen van regulering worden beoordeeld. Tenslotte zullen er conclusies worden getrokken.

Achtergronden van de hernieuwde aandacht voor zelfregulering

Vanuit een historisch perspectief wordt duidelijk dat overheidsregulering en zelfregulering elkaar in populariteit afwisselen. Soms ligt de nadruk sterk op overheidsregulering, in andere perioden ligt de nadruk weer meer op zelfregulering. Hieronder zal 'zelfregulering' in een historisch perspectief worden geplaatst ten einde de achtergronden beter te kunnen begrijpen.

In bestuurshistorische analyses wordt gewezen op de ontwikkeling van een 'nachtwakers- en politieke' staat naar een 'welvaarts- en interventiestaat'. De overheid zou op een groeiend aantal maatschappelijke terreinen taken ter hand hebben genomen. Taken die zich geleidelijk zijn gaan uitstrekken buiten de klassieke taken op het terrein van financiën, infrastructuur (volgens Adam

Smith, pagina 413), openbare orde en veiligheid. Onder andere onderwijs, welzijn, sociale zorg en economie zijn geleidelijk tot het domein van de overheid gaan behoren. Deze ontwikkeling is eerst geleidelijk op gang gekomen (vanaf het einde van de negentiende eeuw), maar is na het einde van de Tweede Wereldoorlog in een stroomversnelling geraakt. Deze weergave van de historie is echter niet volledig correct. Voordat de overheid deze taken ter hand heeft genomen lag het initiatief in eerste instantie bij (groepen van) burgers zelf. Er was met andere woorden sprake van zelfbestuur (Von Stein: 'Selbstverwaltung')¹² die deels is vervangen door overheidsregulering en deels is geïncorporeerd in het overheidsbestuur. De overgang van een nachtwakersstaat naar een interventiestaat kan daarmee, op een aantal beleidsterreinen, slechts ten dele worden beschouwd als een overgang van zelfregulering naar overheidsregulering. Zelfregulering is vaak niet vervangen door overheidsregulering maar in het kader van het overheidsbestuur geplaatst. Gesproken kan worden van een ontwikkeling van een situatie waarin eerst de overheidsregulering aanvullend was op de zelfregulering naar een situatie waar de

Dit is het tweede artikel in een serie over Zelfregulering. Het eerste artikel in deze reeks, getiteld 'Zelfregulering in polderkringen' van de hand van prof. mr. dr. J.P. Balkenende is verschenen in Christen Democratische Verkenningen, 4/1998 (pagina 151 e.v.)

Paragraaf 2.2. in het verkiezingsprogramma 'Samenleven doe je niet alleen' is gewijd aan Zelfregulering.

Een projectgroep van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA is momenteel bezig de mogelijkheden tot bevordering van maatschappelijk verantwoorde zelfregulering in kaart te brengen. In samenspel met maatschappelijke organisaties zullen na de zomer voorstellen worden gedaan.

verhoudingen precies omgekeerd zijn. Sinds de tweede helft van de jaren zeventig is de plaats en de invloed van de overheid in de Nederlandse samenleving weer meer ter discussie gesteld. Kritiek op de overheid is geen nieuw verschijnsel. Met name vanuit liberale hoek is reeds eerder gesteld, dat de overheid niet alleen een te groot beslag zou leggen op de (financiële en personele) maatschappelijke hulpbronnen maar tevens de ruimte voor het individu zou beknotten. Wel nieuw in de afgelo-

pen twee decennia is dat deze kritische visie (meer) gemeengoed is geworden. Zo zijn in brede kring vraagtekens gezet bij het sturend en probleemoplossend vermogen van de overheid. De overheid bleek geen antwoord te (kunnen) bieden op alle maatschappelijke en in het bijzonder economische vragen. Tegelijkertijd heeft het financiële beslag van de overheid op de economie aanleiding gegeven voor zowel een pragmatische als een ideologische reactie: het primaat van het marktdenken.

Voorts zijn ook, in relatie met bovenstaande ontwikkelingen, de maatschappelijke verhoudingen geleidelijk meer geïndividualiseerd. De veranderingen in sociaal en cultureel opzicht hebben geleid tot een zekere aantasting van traditionele (collectieve) verbanden. Hoewel menigmaal overdreven zijn klassieke maatschappelijke verbanden als gezin, familie en kerk aan erosie onderhevig geweest. Opkomend individualisme, ontzuiling en deconfessionalisering zijn slechts enkele uitdrukkingen van deze trend. Ook deze

trends lijken op het eerste gezicht een versterking van het primaat van de markt in te houden. De 'markt' wordt door velen gezien als een geschikt ordeningsmechanisme waarbij door middel van 'vrijwillige' interactie wensen en verlangens van individuen tot uitdrukking kunnen worden gebracht. Mondige en calculerende burgers zijn in deze visie in staat voor hun eigen belangen op te komen.

Toch blijkt in de beginjaren negentig dat de markt geen ultiem antwoord op de maatschappelijke problemen vormt. Individualisering brengt paradoxale gevolgen met zich mee. Individualisering lijkt een grotere autonomie van burgers in te houden. Als gevolg van de toenemende complexiteit van de samenleving echter blijkt de interdependentie (verwe-

venheid) van burgers toe te nemen. Dat burgers zich meer individueel gaan opstellen betekent niet dat ze onafhankelijk van anderen worden. Het wegvallen van traditionele verbanden betekent, dat andere intermediaire structuren noodzakelijk zijn. De markt kent als intermediaire structuur ook de nodige beperkingen. Zoals hieronder nog nader aangegeven zal worden, blijkt dat niet alle collectieve actie via de markt tot stand te brengen valt. Bovendien veronderstelt het primaat van de markt een situatie van volkomen concurrentie. Partijen (burgers) dienen over dezelfde kennis en vermogens te beschikken. Deze veronderstelling is naïef gebleken. Gegeven de imperfecties op de markt is het niet vreemd dat de mogelijkheden van zelfregulering

---

**Bij het CDA is
 overheidsregulering
 aanvullend op
 zelfregulering, bij
 de PvdA is precies
 het omgekeerde het
 geval.**

---

van (groepen van) burgers als derde weg verkend worden. Vandaar het in mindere of meerdere mate uitgesproken enthousiasme voor zelfregulering. De vraag blijft evenwel wat exact onder die derde weg verstaan moet worden.

Verschillende vormen van regulering

Uit het bovenstaande komt naar voren dat er geen duidelijke afbakening bestaat tussen overheidsregulering en zelfregulering. Bij nadere beschouwing blijkt dat er verschillende vormen van zelfregulering en overheidsregulering bestaan al naar gelang de rol van overheid en maatschappelijke groeperingen. Strikte zelfregulering houdt in dat de maatschappelijke groeperingen zelf regels stellen (en zorgen voor de naleving ervan). In de praktijk komen evenwel veel overgangsfiguren voor die door sommigen wel en door anderen weer niet als vormen van zelfregulering worden beschouwd. Zo vormen collectieve arbeidsovereenkomsten regels die door (vertegenwoordigers van) werkgevers en werknemers worden vastgesteld. Deze vorm van zelfregulering kan in veel sectoren pas echt effectief zijn indien de overheid de collectieve arbeidsovereenkomsten algemeen verbindend verklaart. Er is daarmee zowel sprake van zelfregulering als overheidsregulering. Andere voorbeelden zijn te vinden op het terrein van de product- en bedrijven (de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie). Het zijn overheidsorganisaties die voor de branche waarvoor ze zijn ingesteld bindende regels kunnen vaststellen. Het bestuur van deze zogenaamde 'schappen' wordt echter voor het overgrote deel gevormd door vertegenwoordigers van maatschappelijke groeperingen (werk-

gevers- en werknemersvertegenwoordigers). Uit deze voorbeelden moge duidelijk zijn dat er verschillende vormen van zelfregulering en overheidsregulering onderscheiden kunnen worden. Voor een onderscheiding van de verschillende vormen en gradaties van zelfregulering en overheidsregulering zijn de volgende vragen van belang:

- Wat is de mate en het karakter van de (zelf)regulering?
- Wat is de aanleiding geweest om tot (zelf)regulering te komen en wie heeft het initiatief genomen?

Bij de eerste vraag zijn drie onderliggende elementen te onderkennen. Als prealabele vraag moet gesteld worden in hoeverre er sprake is van regulering op een bepaald terrein. Vervolgens in welke mate er sprake is van interne (zelf-) dan wel externe (overheids-) regulering. Tenslotte is het van belang in welke mate de zelfregulering de burgers/leden bindt en daarmee verbonden of er een interne en/of externe (overheids-) sanctionering van zelfsturing aanwezig is.

De tweede vraag betreft de aanleiding tot zelfsturing: is het initiatief binnen de groep in kwestie of door de overheid genomen? Ook zijn tussenvormen mogelijk. In het geval dat maatschappelijke actoren niet zelf tot regels komen kan zelfregulering totstandkomen onder de dreiging van overheidsoptreden op de achtergrond. Een voorbeeld is te vinden in de druk van het Ministerie van Economische Zaken op de hypotheekverschaffers om meer en betere informatie te bieden aan consumenten. Staatssecretaris Van Dok schrijft in een brief aan het Contactorgaan Hypothecaire Financiers dat consumenten onvoldoende informatie hebben omtrent

hun eigen financiële situatie bij het afsluiten van een hypotheek. De staatssecretaris spreekt haar zorg uit, maar geeft tevens aan dat zij erop vertrouwt dat geldverstrekkers door middel van zelfregulering tot goede afspraken zullen komen (bron: persbericht Ministerie van Economische Zaken 13-3-1997). Uit de brief wordt duidelijk dat de staatssecretaris aandringt op zelfregulering. Op de achtergrond speelt voor de geldverstrekkers de dreiging van overheidsregulering.

de pure zelfregulering waarbij de overheid geen rol speelt en de zelfregulering waarbij de overheid het initiatief neemt en maatschappelijke groeperingen in feite dwingt tot zelfregulering te komen. Komen de maatschappelijke groeperingen niet tot zelfregulering dan zal de overheid zelf de regels stellen. Het zijn deze (al dan niet door de overheid 'afgedwongen') typen zelfregulering die tegenwoordig, met name in liberale kringen, het meest populair zijn.

Zetten we de verschillende dimensies van (zelf)regulering naast elkaar dan krijgen we de volgende indeling:

Uit bovenstaand schema komt tevens naar voren dat er een vloeiende overgang bestaat tussen overheidsregulering

	initiatief maatschappelijke groeperingen	initiatief overheid
monopolistische rol overheid	geëtatiseerde overheidsregulering	'pure' overheidsregulering
gedeelde rol overheid en maatschappelijke groeperingen	gemengde regulering 'van onderop'	gemengde regulering 'opgelegd'
geen rol overheid	'pure' zelfregulering	statelijk afgedwongen zelfregulering

Bovenstaand schema kent twee vormen waarbij de regulering in handen is van de overheid, te weten overheidsregulering op eigen initiatief van de overheid en geëtatiseerde overheidsregulering. Dit laatste houdt in dat regulering op initiatief van maatschappelijke groeperingen tot stand is gekomen, maar waarbij de daadwerkelijke (uitvoering van de) regulering door de overheid gebeurt. Ook ten aanzien van zelfregulering worden in bovenstaand schema twee vormen onderscheiden, te weten

en zelfregulering. Er komen nog twee andere vormen naar voren waarbij zowel de overheid als maatschappelijke groeperingen een rol spelen. Bij de gemengde regulering van onderop nemen maatschappelijke groeperingen het initiatief, waarna de rijksoverheid hen de bevoegdheid geeft regels te stellen. In feite gaat het hierbij om een soort mix van overheidsregulering en zelfregulering. Maatschappelijke organisaties worden bekleed met overheidstaken (en worden daardoor een vorm van

functioneel bestuur). De eerder beschreven publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (PBO) is een bepaalde uitdrukkingvorm van dit type organisaties. Bedrijfs- en productschappen komen enkel tot stand nadat maatschappelijke groeperingen (van werkgevers en werknemers) zelf initiatieven hebben genomen en er voldoende maatschappelijk draagvlak (representativiteit) voor bestaat. De gemengde regulering van onderop is met name in het verleden populair geweest (de periode van de verzuiling). Het PBO-bestel stamt dan ook uit de jaren vijftig. Vanuit liberale kring bestaat weerstand tegen deze vorm van zelfregulering. Het CDA heeft zich een voorstander verklaart van zelfregulering van onderop, terwijl de PvdA relatief meer belangstelling heeft getoond voor de opgelegde variant. Voorts wordt bij het CDA de zelfregulering een zelfstandige waarde toegekend. Overheidsregulering is aanvullend op de zelfregulering. Bij de PvdA is precies het omgekeerde het geval.

De beoordeling van de verschillende vormen

Hierboven hebben we verschillende vormen van zelfregulering onderscheiden. Een taxonomie is interessant, maar gegeven de hernieuwde interesse in zelfregulering is het van belang die vormen te waarderen. Waardering betekent, dat deze vormen gerelateerd dienen te worden aan bestuurlijke waarden. Christopher Hood noemt drie stelsels van criteria aan de hand waarvan het functioneren van de publieke sector kan worden beoordeeld.

Het eerste stelsel van criteria omvat de criteria effectiviteit en efficiency. De overheid wordt door middel van deze criteria beoordeeld op haar productie.

Scheltema (1989: 20-22) spreekt in dit verband over het beginsel van de die-nende overheid. Het tweede stelsel van criteria omvat de rechtsstatelijke en de democratische waarden. Het gaat hierbij om waarden die in belangrijke mate het typische overheidskarakter benadrukken. Aangezien de overheid in een groot aantal gevallen een monopoliepositie ten aanzien van de samenleving bezit, dient in het kader van de democratische rechtsstaat controle te worden uitgeoefend. In de derde plaats gaat het om duurzaamheid. Verbanden, organisaties, moeten een zekere duurzaamheid bezitten om goed te kunnen functioneren. Dit houdt tevens verband met het feit dat er geen alternatieve dienstverlening buiten deze collectieve organisaties bestaat.

Hierboven zijn zes verschillende alternatieve wijzen van ordening onderscheiden. Hieronder zullen deze zes vormen worden beoordeeld. Daarbij wordt in belangrijke mate gebruik gemaakt van de door Hood onderscheiden criteria.

- 1) pure overheidsregulering;
- 2) geëtitiseerde overheidsregulering;
- 3) gemengde regulering van onderop;
- 4) opgelegde gemengde regulering;
- 5) statelijk afgedwongen zelfregulering;
- 6) pure zelfregulering.

Pure overheidsregulering lijkt in eerste instantie in belangrijke mate te voldoen aan de criteria die door Hood zijn gesteld. Vergelijken met bepaalde vormen van zelfregulering kan in belangrijke mate worden voldaan aan rechtsstatelijke criteria en aan het vereiste van de duurzaamheid. Het probleem is echter wel, dat naarmate overheidsregels min-

der in overeenstemming zijn met de normen van de doelgroep de effectiviteit en efficiency van die regels meer problematisch zal zijn. De overheid is afhankelijk van de medewerking van de samenleving ter effectuering van haar beleid. Het is tevens voor de overheid gemakkelijker met duidelijk herkenbare groepen en gesprekspartners te werken. Daarom is het van belang bij de discussie over de inschakeling van maatschappelijke groeperingen bij overheidstaken te benadrukken dat zowel de maatschappelijke groeperingen als ook de overheid zelf hier baat bij hebben.

Pure zelfregulering komt in de dagelijkse praktijk vaak moeilijk tot stand. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door zogeheten collectieve actieproblemen waarvan hier het 'free-riderseffect' (Olson 1971 en Dijkstra, Van der Meer en Van der Meer 1995) de belangrijkste is. De vrijwilligheid van deelname aan collectieve actie in het kader van zelfbestuur en -regulering zorgt ervoor dat personen wel de lusten willen maar niet de lasten. Aangezien het gegeven het collectieve karakter van de diensten moeilijk of zelfs onmogelijk is personen van de 'lusten' uit te sluiten worden de lasten door een kleine groep gedragen. Zelfs indien deze zelfregulering wel tot stand komt, is het maar de vraag in hoeverre de doelgroep zich er zelf aan houdt. Dwang kan in pure vorm alleen maar interne dwang zijn. Dergelijke interne dwang zal vaak niet effectief zijn, daar het mogelijk is zich door vertrek uit de groep aan de zelfregulering te onttrekken. Naarmate de zelfregulering minder effectief is, zal voorts ook de duurzaamheid ervan gering zijn. Er zijn uitzonderingen te bedenken zoals bijvoorbeeld een kwaliteitskeur of garan-

tiemerik dat een sterke externe werking heeft. Evenzeer kan, zoals gesteld, de dreiging van overheidsingrijpen ertoe leiden dat maatschappelijke groeperingen meer interne druk gaan uitoefenen om overheidsingrijpen te voorkomen. Hierboven is er op gewezen, dat de overheid aan maatschappelijke groepen een geprivilegeerde positie in de besluitvorming en de uitvoering kan verlenen. Voorwaarde is wel dat die zelfregulering door de overheid op prijs wordt gesteld. Bij zelfregulering kan het algemeen belang in gevaar worden gebracht wanneer men te zeer gericht is op de eigen groep. Zelfregulering kan bijvoorbeeld leiden tot kartelvorming. Anders gesteld: kartelvorming is een vorm van zelfregulering, zij het dat er vanuit een normatieve optiek vraagtekens bij gezet kunnen worden.

Pure en geëtatiseerde overheidsregulering kent, zoals hierboven reeds aangegeven, als nadelen, dat een groot uitvoeringsapparaat in het leven moet worden geroepen om de naleving te kunnen garanderen. De medewerking van de te reguleren maatschappelijke sector is dan gewenst. Die medewerking kan makkelijker verkregen worden van een overzichtelijk gestructureerd middenveld dan van individuele burgers of groepen. Maatschappelijke groepen worden gecoöpteerd en daarmee gecommiteerd. Voor de maatschappelijke groepen geldt als voordeel, dat men invloed kan uitoefenen op de beleidsvorming en de uitvoering kan vormgeven naar de wensen en behoeften van de sector. Het gemengde model van zelfregulering kent twee vormen. Allereerst is er een zelfregulering die van onderop is gegroeid. Daarnaast bestaat er een door de overheid opgelegde vorm.

De gemengde regulering wordt door sommigen aangeduid als neo-corporatistisch en bekritiseerd voor wat betreft het vermeende tekortschietend democratisch gehalte van de verantwoordingsstructuren. Er is sprake van een vorm van bindende regulering door organisaties die niet (volledig) valt onder de ministeriële verantwoordelijkheid. Het basisprobleem is gelegen in een bindend karakter van de zelfregulering. Indien het bindend karakter beperkt blijft tot de groep of sector in kwestie en er geen externe effecten zijn naar andere groepen en sectoren, dan doet zich in principe geen probleem voor. Men kan immers vrijwillig tot de groep toetreden en indien gewenst vertrekken. Dit echter ondergraaft als eerder gezegd het bindend karakter van de zelfregulering. Vandaar dat de werking van gemengde regulering zich vaak uitstrekt tot buiten de eigenlijke groep. Een voorbeeld is te vinden in de eerder genoemde algemeen verbindend verklaring van collectieve arbeidsovereenkomsten. Met de algemeen verbindend verklaring wordt de overheid medeverantwoordelijk. Het is dan ook de vraag over welke waarborgen de overheid beschikt om toe te zien op een juiste naleving van de collectieve arbeidsovereenkomst, nadat goedkeuring is verleend. Het gaat hierbij niet zozeer om de naleving van de bepalingen over salarissen. Met name kunnen er problemen spelen bij de besteding van de sociale fondsen, die door de algemeen verbindendverklaring van de cao (door de overheid) in zekere zin publieke mid-

delen zijn geworden. Deze problemen hebben van doen met een tekortschietende openbaarheid en controleerbaarheid (democratische en rechtsstatelijke eisen).

Conclusie

Uit het bovenstaande volgt dat een geleidelijke overgang bestaat tussen 'pure' zelfregulering en 'pure' overheidsregulering. Naast deze twee 'pure' vormen van regulering hebben wij vier overgangsvormen onderscheiden: geëtatiseerde overheidsregulering, gemengde regulering (zowel van onderop ontstaan als door de overheid opgelegd) en statelijk afgedwongen zelfregulering. De zes verschillende vormen van regulering zijn vervolgens beoordeeld aan de hand van drie typen criteria ontleend aan het werk van Hood. Uit deze beoordeling volgt dat zowel de 'pure' zelfregulering als de statelijk afgedwongen zelfregulering een geringe mate van duurzaamheid en effectiviteit kennen. Zelfregulering, die door de overheid is opgelegd aan maatschappelijke groeperingen, valt vanuit democratische en rechtsstatelijke waarden te veroordelen. De drie vormen van regulering die de toets der kritiek het beste kunnen doorstaan zijn 'pure' overheidsregulering, geëtatiseerde overheidsregulering op initiatief van maatschappelijke groeperingen en de gemengde regulering van onderop (zoals product- en bedrijfsschappen). Opvallend bij deze conclusie is dat de meer modieuze vormen van zelfregulering de toets der kritiek minder goed kunnen doorstaan dan de gemengde

---

De meer modieuze vormen van zelfregulering kunnen de toets der kritiek minder goed doorstaan dan de gemengde regulering van onderop.

---

regulering van onderop. Een andere conclusie die uit deze toets voortvloeit is dat wil zelfregulering effectief en duurzaam zijn een belangrijke rol voor de overheid onontbeerlijk is. Bij de gemeentelijke regulering van onderop bestaat deze rol eruit dat vertegenwoordigers van maatschappelijke groeperingen zelf overheidsbevoegdheden krijgen en zelf overheidsstructuren gaan vormen (functionele decentralisatie).

Mr.dr. G.S.A. Dijkstra en dr. F.M. van der Meer zijn beide universitair hoofddocent Bestuurskunde aan de Rijksuniversiteit Leiden.

Literatuur

Balkenende, J.P. Zelfregulering en 'polderkringen' in: Christen-Democratische Verkenningen, nr. 4, 1998.

Boxum, J.L., J. de Ridder en M. Scheltema, Zelfstandige bestuursorganen in soorten, Kluwer Deventer, 1989.

Derksen, W., Th. G. Drupsteen en W.J. Witteveen (red.), Terugtrek van de regelgevers: Meer regels, minder sturing? Tjeenk Willink, Zwolle, 1989.

Dijkstra, G.S.A., F.M. van der Meer en J.W. van der Meer (red.), De publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie: bestuurlijk intermediair tussen overheid en bedrijfsleven, Samsom Tjeenk Willink Alphen a/d Rijn 1995.

Driel, M. van, Zelfregulering. Hoog opspelen of thuisblijven, Kluwer Deventer 1989.

Dunleavy, Patrick, Democracy, bureaucracy and public choice, Harvester Wheatsheaf New York 1991.

Hood, Christopher and Gunnar Folke Schuppert, Delivering public services in Western Europe. Sharing Western European experience of para-government organization, Sage, London, 1988.

Olson, Mancur, The logic of collective action, Harvard University Press Cambridge Mass.

Scheltema, M., in: Engels, J.W.M., Lambers, C., Niemeijer, E., Scheltema, M., Schuiling, K.F., Vis, B.C., Vuusan, R.L. (red.), De rechtsstaat herdacht, Kluwer, Zwolle, 1989.

Smith, Adam, 'An inquiry to the wealth of nations. A selected edition', Oxford University Press 1993.

Noten

1. Wat exact de betekenis is van het begrip 'algemeen belang' is voorwerp van discussie in allerlei interessante en complexe economische, filosofische en politicologische beschouwingen. Voor deze bijdrage is het belangrijk vast te stellen dat bepaalde zaken door de burgers (zelfregulering) of door de politiek (overheidsregulering) worden gedefinieerd als zijnde van 'algemeen belang'.
2. Waar er sprake is van het ordening van maatschappelijk verkeer binnen een bepaalde groep door middel van de uitvaardiging en naleving van (interne) regels kan over zelfregulering worden gesproken.